ROCZNIK POLSKIEGO TOWARZYSTWA DENDROLOGICZNEGO Vol. 68 – 2020 • 63-76

Najstarsze drzewa Arboretum Kórnickiego: zarys historii kolekcji dendrologicznej na trzech planach parku

The oldest trees in the Kórnik Arboretum: outline of the history of its dendrological collection on three maps of the park

KINGA NOWAK

Instytut Dendrologii Polskiej Akademii Nauk
ul. Parkowa 5, PL-62-035 Kórnik
e-mail: knd@man.poznan.pl

Submitted: 5 November 2020; Accepted: 16 December 2020

Abstract: The Kórnik Arboretum, now called the Arboretum of the Institute of Dendrology of the Polish Academy of Sciences, has a long and rich history dating back to the 18th-century garden of Teofila Szołdrska-Potulicka, although the collection began in 1826, when count Tytus Działyński began rebuilding the garden. Thanks to the great care of shown by the owners of Kórnik, as well as generations of people working there, numerous sources have been preserved that allow us to trace the changes that took place in this area, as well as to refer to the history of many of the park's trees. Gathering information from these sources and comparing them with modern data is the subject of this article, which is intended to link the beginnings of the Arboretum with the present.

Key words: Kórnik, oldest trees, Kórnik Arboretum

Wstęp

Przedstawienie pokrótce historii Arboretum w Kórniku jest elementem niezbędnym dla dalszego odbioru tekstu, niezbędnym, by pozwolić Czytelnikowi na świadome odbieranie dalszej treści.

Arboretum leży w sąsiedztwie Zamku Kórnickiego, którego korzenie sięgają średniowiecza (1439 r.). Zapewne na terenie do niego przyległym od wieków istniały ogrody spełniające funkcje zarówno użytkowe, jak i ozdobne, jednak niestety niewiele o nich wiadomo. Najwięcej informacji mamy o ogrodzie Teofili Szołdrskiej-Potulickiej (1714–1790), legendarnej Białej Damy. W czasach Teofili, dzięki jej nowatorskim i światłym działaniom społecznym, organizacyjnym i gospodarczym, Kórnik przeszedł wiele zmian i bardzo się rozwinął (Kąsinowska, 1998). To właśnie ona stworzyła wokół swojej siedziby piękny ogród w stylu francuskim, ze strzyżonymi żywopłotami, wodotryskami i alejami, a o jego kształcie możemy wnosić z jednego z planów przedstawionych poniżej (ryc. 1).

Osobą uważaną za prawdziwego twórcę Arboretum Kórnickiego jest jednak Tytus Działyński (1796–1861), który w roku 1826 objął majątek kórnicki i rozpoczął przebudowę Zamku trwającą prawie do końca jego życia. Przekształceniu uległ również park, którego obszar powiększył się o przyległe, dokupione tereny. Zmienił się jego styl, przeistaczając się z ogrodu francuskiego w park angielski. Równocześnie wzbogacano skład gatunkowy, sprowadzając rośliny obcego pochodzenia (Wróblewski, 1936). Pierwsze okazy sprowadzono już w pierwszym roku działalności nowego gospodarza w Kórniku, czyli w 1826 r.

Ryc. 1. Plan Kórnika z 1826 r.
Fig. 1. Map of Kórnik (1826)

Syn Tytusa Działyńskiego, Jan Działyński (1829–1880), kontynuował dzieło ojca i prowadził dalsze prace, poszerzając kolekcje zarówno kórnickie, jak i w parku w Gołuchowie pod Kaliszem. Jan Działyński z dużym zainteresowaniem i niewątpliwą wiedzą kształtował park jako arboretum; poświęcał wiele uwagi doborowi i pochodzeniu sprowadzanych roślin (l.c.).

Po bezpotomnej śmierci Jana Działyńskiego w 1880 r. dobra kórnickie odziedziczył jego siostrzeniec, Władysław Zamoyski. Hrabia Zamoyski od 1885 r., jako obywatel francuski, nie mógł jednak przebywać w Kórniku (ze względu na tzw. rugi pruskie) i zarządzał majątkiem z Galicji. Po pierwszej wojnie światowej wraz z matką i siostrą wrócił do Kórnika, a celem właściciela majątku kórnickiego (i, nota bene, zakopiańskiego za sprawą wykupu gruntów i towarzyszącym temu procesom w latach 1889, 1902 i 1909) stało się stworzenie fundacji i przekazanie całego majątku wraz z księgozbiorem i arboretum Narodowi Polskiemu. Fundacja Zakłady Kórnickie powstała w 1925 r. W okresie międzywojnia na terenie przyległym do arboretum intensywnie rozwinęły się Szkółki Kórnickie, sam park również przeszedł wiele zmian i stał się jedną z najważniejszych w Polsce kolekcji roślin drzewiastych (Białobok, 1955). Dyrektorem Ogrodów Kórnickich był Antoni Wróblewski, który przeprowadził gruntowną inwentaryzację drzewostanu, znacznie poszerzył kolekcje i nawiązał współpracę z innymi podobnymi placówkami na świecie.

W 1933 r. powstała tu pierwsza placówka badawcza, Zakład Badania Drzew i Lasu. Niedługo później, po II wojnie światowej, po kilku latach niestabilnej sytuacji, tereny parku zostały włączone do Polskiej Akademii Nauk i powstał tu Zakład Dendrologii i Pomologii, który obecnie nosi nazwę Instytutu Dendrologii Polskiej Akademii Nauk, a arboretum jest jego częścią. Od roku 2006 Arboretum Instytutu Dendrologii PAN decyzją Ministra Środowiska funkcjonuje jako Ogród Botaniczny. 15 czerwca 2011 r. wraz z Zamkiem i Kolegiatą Kórnicką uznane zostało przez Prezydenta Rzeczpospolitej Polskiej za Pomnik Historii.

200 lat na trzech planach

Dla prześledzenia zmian, jakie zachodziły przez ostatnie dwieście lat w Kórniku, proponuję zestawienie trzech planów Arboretum, powstających co sto lat.

Pierwszy z nich (ryc. 1) jest datowany na mniej więcej 1826 r. (Celichowski, 1906). Jest to plan ogrodu zamkowego sporządzony przez Ziehlkego. Pozwala na wyobrażenie sobie kształtu i formy osiemnastowiecznego ogrodu Teofili Szołdrskiej-Potulickiej w stanie, w jakim zastał go Tytus Działyński, kiedy rozpoczynał swoje działania w Kórniku. Jest to więc plan z okresu, na jaki datujemy początek Arboretum.

Drugi plan (ryc. 2) przedstawia park w roku 1926 i pochodzi z publikacji Steckiego i Kuleszy (1926) i jest pierwszym całościowym opracowaniem kolekcji. Widać na nim szereg zmian zarówno układu, jak i powierzchni, jakie zostały poczynione przez Działyńskich i Zamoyskiego. Zasługą tego ostatniego było też zainicjowanie wykonania tego opracowania. Publikacja ta daje nam obraz wielkich przemian na tym terenie od chwili założenia kolekcji. Znajdziemy w niej także informacje o gatunkach drzew i krzewów zinwentaryzowanych przez autorów, co pozwala na przynajmniej wybiórcze prześledzenie losów konkretnych drzew, często do dziś rosnących na terenie Arboretum.

Trzecim porównywanym planem jest wygenerowana z systemu bazy danych Arboretum mapa obecnego stanu kolekcji (rok 2020) z naniesionymi wszystkimi obiektami dendrologicznymi (ryc. 3). Przez jej porównanie ze starszym o prawie sto lat planem Steckiego i Kuleszy można dostrzec zmiany, jakie zaszły w czasie funkcjonowania Ogrodów Kórnickich (w międzywojniu) oraz w czasach powojennych, czyli po utworzeniu placówki Polskiej Akademii Nauk.

Oprócz powyższych planów możemy znaleźć inne, obrazujące mniej lub bardziej szczegółowo wygląd parku w Kórniku i dające możliwość analizy zmian jego rozmiarów i kształtu. Dodatkowo, na szczególną uwagę zasługuje publikacja „Dawne plany Arboretum Kórnickiego" (Dolatowski, 1997a). Moim zamiarem jest jednak ukazanie zmian w 100-letnim interwale, stąd wybór jedynie trzech powyższych planów.

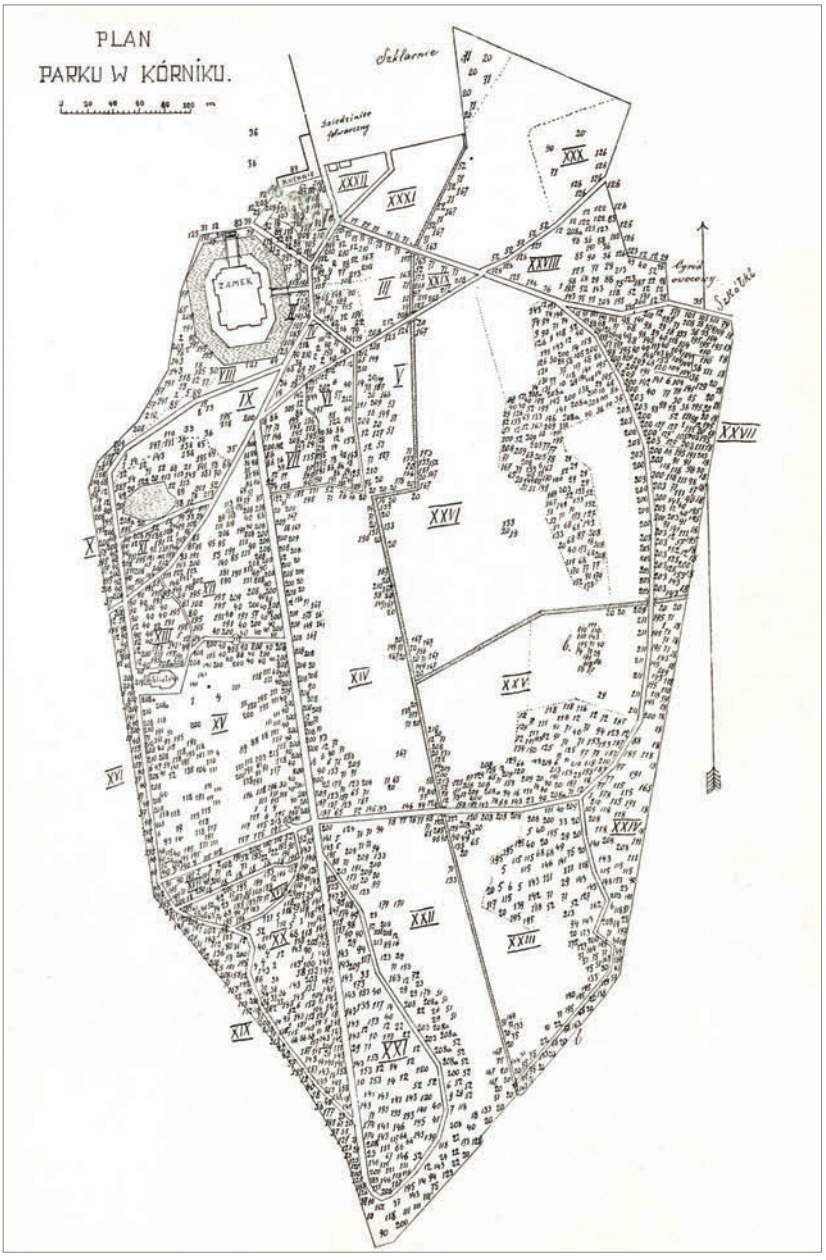

Ryc. 2. Plan parku z 1926 r. z publikacji Konstantego Steckiego i Witolda Kuleszy

Fig. 2. Map of the park in 1926 – Konstanty Stecki and Witold Kulesza

Zaangażowanie pokoleń zapisane w dziejach parku

Na pierwszym planie (ryc. 1), datowanym w opracowaniu Celichowskiego (1906) na 1826 r., widać ogród francuski, ukształtowany w okresie, gdy majątek był własnością Teofili Szołdrskiej-Potulickiej (II poł. XVIII w.). Dostrzec tu można dwa stawy i dwa pawilony parkowe, a także aleje okalające park z dwóch stron. Układ ogrodu był regularny, geometryczny – zgodnie z duchem barokowej mody. Ogród zajmował znacznie mniejszy obszar w porównaniu z terenem obecnego Arboretum, około pięciu hektarów (dzisiaj część przyzamkowa ma 33 ha). Niewiele wiadomo o rosnących tu wtedy roślinach, zachowały się spisy inwentarzowe roślin oranżeryjnych, wymieniające drzewka pomarańczowe, rozmaryny, oliwki, oleandry, aloesy, cyprysy i figowce, oraz wykazy drzew owocowych – jabłoni, grusz, śliw, czereśni, orzechów włoskich, a także winorośli. Z interesujących nas gatunków

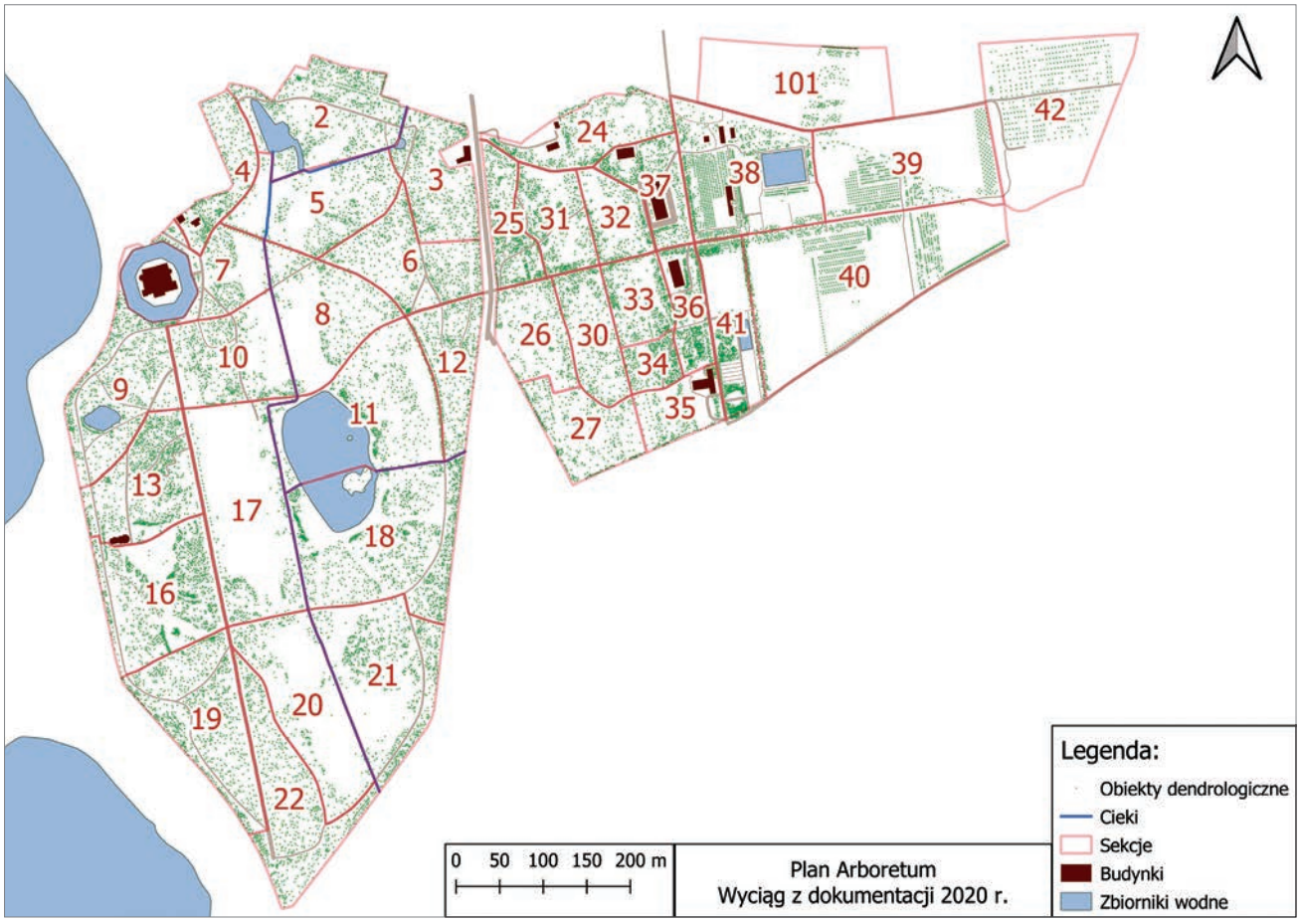

Ryc. 3. Plan arboretum z 2020 r., wyciąg z aktualnej dokumentacji

Fig. 3. Map of the Kórnik Arboretum in 2020, source: current documentation of the collection

rosnących w ogrodzie wymieniono w spisach ogrodowego inwentarza trzy świerki „in Piramide", trzy jałowce, jeden cis i oraz dwa stare cedry (?), a także rząd kasztanowców (Kąsinowska, 1998). Plan ten wykonany został najprawdopodobniej na polecenie Tytusa Działyńskiego, który w 1826 r. przejął majątek kórnicki – był więc odwzorowaniem punktu wyjściowego dla ogromnych zmian w parku, jakie poczynili Działyńscy w XIX w. Rok 1826 jest również datą pierwszego udokumentowanego zakupu roślin z firmy ogrodniczej Jacoba Siedla z Drezna (niestety, oprócz ogólnej informacji o sosnach brak szczegółów transakcji, w tym także wykazu gatunków).

Przenosząc się o sto lat później i spoglądając na plan z 1926 r. (Stecki & Kulesza, 1926), widzimy już obraz arboretum (ryc. 2), stworzonego przez Działyńskich i Zamoyskiego. Najbardziej widoczna jest ewolucja wielkości założenia: sam park bez szkółek (które rozpoczęto zakładać już około roku 1830) i ogrodów użytkowych zajmuje 29 ha. Obszar został powiększony o tereny przylegające od wschodu i południa. Przekształcenia funkcjonalne i organizacyjne ogrodu, zamieniające jego styl z francuskiego na angielski, przeprowadzane były głównie przez Tytusa Działyńskiego. Intensywne prace nad przebudową parku były prowadzone od roku 1841 (z powodu udziału Tytusa w powstaniu listopadowym, w latach 1831–1838 majątek kórnicki objęty był sekwestrem). Zmienił się barokowy układ ścieżek, a nowo powstała sieć alejek w dużej mierze widoczna jest do dziś. Zlikwidowane zostały niektóre z jego elementów, jak na przykład jeden ze stawów czy jedna z altan. Drugi z pawilonów parkowych został przebudowany i stał się biblioteką. Prace związane z jego przebudową zakończyły się w 1845 r. Zatarta została symetria ogrodu barokowego, a park nabrał swobodnych, miękkich kształtów.

Nie bez wpływu na kształt ogrodu pozostawała osoba żony Tytusa Działyńskiego – Celestyny Gryzeldy z Zamoyskich (1804–1883). Była ona wnuczką Izabeli z Flemmingów Czartoryskiej (1746–1836), słynnej arystokratki, autorki wydanej we Wrocławiu w 1805 r. książki „Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów", twórczyni muzeum i parku w Puławach, a wcześniej parku sentymentalnego przy jej letniej rezydencji w Powązkach. Z pewnością idee „Pani na Puławach" mogły mieć wpływ na kształtowanie się stylu i gustu małżeństwa Działyńskich. Celestyna była autorką wielu projektów tworzenia nowych kwater w parku, a korespondencja małżonków zawiera liczne fragmenty poświęcone budowie ogrodu.

Pojawiają się w niej także wzmianki o konkretnych gatunkach, co może sugerować ich obecność lub plany zakupów.

Przykładem niech będzie fragment listu Tytusa Działyńskiego do żony z 7 września 1858 r.: „niech Szymek wozi od rana do wieczora ziemię w te 3 wielkie doły, gdzie mają przyjść drzewa, na sam przód sypie warstwę gruzów, tych o których mówisz […] Jammemu powiedz, żeby do tych dołów kazał starannie dobierać taką mieszankę ziemi, na której się udają magnolie, tulipany, cupressus disticha i gymnocladus" (Kąsinowska, 1998; Biblioteka Kórnicka BK 7332). Wspomniane w nim gatunki drzew („tulipany" oznaczają tulipanowce) możemy do dziś znaleźć w kórnickim Arboretum, o czym mowa będzie później. Z kolei wożenie ziemi i zasypywanie powierzchni pojawia się w listach dość często: teren Arboretum jest położony bardzo nisko, nie brak tu bagnistych łąk i mokradeł. Działyńscy, chcąc przygotować miejsce dla uprawy różnych gatunków roślin, musieli podnieść poziom gruntu.

Syn Tytusa i Celestyny Działyńskich, Jan, z zaangażowaniem rozwijał prace nad tworzeniem kolekcji. Do zadania tego podchodził w sposób przemyślany, gruntownie studiując literaturę i kładąc nacisk na pochodzenie nasion, jako czynnik zwiększający pomyślną aklimatyzację obcych gatunków. Wiele informacji potwierdzających bardzo wnikliwe i oparte na wiedzy tworzenie przez niego kórnickich kolekcji znajduje się u Białoboka (1960) i Dolatowskiego (1997b). Jan Działyński w swojej koncepcji budowania arboretum wykazywał podejście naukowe. Starał się dotrzeć do nasion z miejsc możliwie najdalej wysuniętych na północ, położonych na większych wysokościach, a zwłaszcza do tych pochodzących z drzew o dużych rozmiarach i zdrowym wzroście. Było to w owych czasach podejście bardzo nowatorskie i pozwoliło na osiągnięcie sukcesu w introdukcji wielu gatunków drzew i krzewów w Polsce. Koncepcje i plany nasadzeń tworzył po zebraniu informacji o wrażliwości na mrozy i wymaganiach siedliskowych gatunku, a jako sposób organizacji kolekcji preferował system taksonomiczny (Białobok, 1960). W jego zapiskach znaleźć możemy również cel, jaki przyświecał mu w tak pełnym pasji i konsekwencji tworzeniu arboretum. Chciał on stworzyć ogród botaniczny szkoły leśnej. Nawiasem dodajmy, że założył również urokliwy park w Gołuchowie, przy pałacu, w którym osiadł po ślubie z Izabellą z Czartoryskich (1830–1899), również wnuczką wspomnianej wyżej Izabeli z Flemmingów Czartoryskiej (Wróblewski, 1936; Mężyński, 1987). Obecnie park ten, funkcjonujący jako arboretum, znajduje się w strukturach Ośrodka Kultury Leśnej w Gołuchowie.

Po bezpotomnej śmierci Jana Działyńskiego w 1880 r. jego spadkobiercą został Władysław Zamoyski (siostrzeniec Jana i wnuk Tytusa). Postać ta odegrała ogromną rolę w kształtowaniu dalszej historii zarówno zbiorów Zamku, Biblioteki Kórnickiej, jak i kolekcji dendrologicznych. Zmuszony do zarządzania majątkiem z Galicji Zamoyski nie mógł tak intensywnie jak jego poprzednicy rozwijać kolekcji, co skutkowało ogromnym zubożeniem, rozwiniętych szczególnie w czasach Jana Działyńskiego, zasobów dendrologicznych (Wróblewski, 1928). W efekcie co najmniej kilkusetgatunkowa kolekcja stopniała do spisanych w 1926 r. 216 gatunków.

Po I wojnie światowej i powrocie do Kórnika Władysław postawił sobie szczytny cel stworzenia fundacji narodowej, której jedną z części miała być placówka naukowa zajmująca się drzewami i leśnictwem (Wróblewski, 1936). Plany ziściły się i Ustawa o Fundacji Zakłady Kórnickie została uchwalona przez Sejm RP 30 lipca 1925 r. (już po śmierci fundatora), choć na powstanie planowanej instytucji badawczej trzeba było poczekać jeszcze kilka lat.

W międzywojniu, dzięki staraniom profesora Władysława Szafera (członka rady kuratorów Fundacji) oraz ówczesnego Dyrektora Ogrodów Kórnickich, Antoniego Wróblewskiego, spełniła się wola Fundatora i powstał w 1933 r. Zakład Badania Drzew i Lasu, pierwsza placówka naukowa przy arboretum. Ogrody Kórnickie rozwijały się bardzo dynamicznie. Antoni Wróblewski przeprowadził gruntowną inwentaryzację i uporządkował dokumentację kolekcji (Bugała et al., 1990). Przejął przy tym wiele z opracowania Steckiego i Kuleszy z 1926 r. Zachował podział ogrodu na sekcje (nieco zmodyfikowany) i przede wszystkim numerację wymienionych przez poprzedników gatunków drzew. Opracowanie to zawierało wykaz 216 gatunków roślin drzewiastych, z których prawie wszystkie (poza jednym) widniały pod tymi samymi numerami co w dokumentacji wykonanej przez Wróblewskiego. Numerację historyczną zachowano również w obecnej ewidencji, choć jako fragment bardziej złożonego numeru.

W okresie międzywojennym, dzięki ogromnemu zaangażowaniu Antoniego Wróblewskiego, szkółki rozwinęły swoją działalność i prowadzone były intensywne prace hodowlane. Wyselekcjonowano około stu odmian drzew i krzewów, a niektóre z nich do dziś nie tracą na popularności (np. żywotnik zachodni 'Aurescens' czy 'Hoseri'). Arboretum nawiązało w tym czasie współpracę z innymi podobnymi jednostkami w kraju i na świecie, w krótkim czasie stało się ponownie bardzo ważnym punktem dendrologicznym w kraju. Placówka wydawała nawet swoje czasopismo – „Wiadomości z Ogrodów Kórnickich". W przestrzeni parku zmienił się również układ dróg i alejek. Powstała ścieżka oddzielająca obecną sekcję 11 od 8 i jej przedłużenie, aż do obecnej ulicy Parkowej, a także urokliwa ścieżka w sekcji 12. Zagospodarowane zostały tereny obecnej sekcji 2 i 3 wraz z wejściem do budynku, który pełnił wtedy funkcję siedziby Zakładu.

Po II wojnie światowej ośrodek kórnicki przechodził trudny okres braku funduszy, niemniej praca naukowa była kontynuowana. Ośrodkiem kierował i przez długie lata był jego dyrektorem profesor Stefan Białobok. W 1950 r. placówka została przemianowana na Zakład Dendrologii i Pomologii, który dwa lata później wszedł w struktury Polskiej Akademii Nauk. Rozwijano kolekcje dendrologiczne, na ich potrzeby wprowadzono nasadzenia na terenach przedwojennych szkółek. Instytucja intensywnie się rozwijała, powiększała się kadra, funkcjonowało czasopismo „Arboretum Kórnickie" (od 1955 r.), powstały nowe budynki, poszerzono kierunki badań, powstały kolekcje i powierzchnie doświadczalne w pobliskim Lesie Doświadczalnym Zwierzyniec i na terenie całego kraju. Intensywnie rozwijał się zielnik i biblioteka. W 1975 r. Zakład Dendrologii i Arboretum Kórnickie stały się Instytutem Dendrologii PAN. W Arboretum znacznie powiększono kolekcje, powstały też nowe zbiorniki wodne połączone z Jeziorem Kórnickim i oparty na nich system nawadniania kolekcji.

Ostatni z prezentowanych tu planów (ryc. 3) wygenerowany został z systemu bazy danych kolekcji Arboretum Instytutu Dendrologii PAN i przedstawia aktualną sytuację ogrodu. Nowa baza danych kolekcji Arboretum powstaje od 2016 r. Obejmuje mapę rozmieszczenia wszystkich obiektów dendrologicznych (drzewa, krzewy, pnącza oraz grupy krzewów) i powiązaną z nią bazę informacji o nich. Łącznie znajduje się w niej ponad 20 tysięcy rekordów. Baza pozwala między innymi na łatwe wyszukiwanie, sporządzanie zestawień tabelarycznych i przestrzennych, a także znacznie usprawnia korzystanie z kolekcji i zarządzanie jej zasobami. Tworzenie tego systemu zostało dofinansowane przez Fundację Zakłady Kórnickie, co w świetle historycznego charakteru tego artykułu nabiera również dodatkowego znaczenia.

Mapa obejmuje nie tylko część przyzamkowego parku, ale również tzw. Nowe Arboretum powstałe w okresie powojennym na terenie dawnych szkółek. Zmiany, jakie zaszły w ostatnim stuleciu w układzie parku, uwidaczniają się zarówno w powstaniu nowych zbiorników wodnych, mostków na ciekach wodnych, jak i w zagęszczeniu sieci dróg (ścieżek). Zmienił się również w ogromnej mierze skład gatunków, kolekcje zostały poszerzone, wprowadzano licznie nowe nasadzenia. Obecnie kolekcje liczą około 3000 taksonów, a powierzchnia to ponad 45 ha.

Zmianom tym przyglądają się drzewa. Niektóre z nich pamiętają jeszcze wczesne dzieciństwo kórnickiego parku w czasach Tytusa i Jana Działyńskich.

Najstarsze drzewa w Arboretum

Opracowania dotyczące parku pozwalają nierzadko odnieść się do konkretnych drzew i powiązać je z osobami, które kształtowały ten obiekt w przeszłości. Pierwszym opisem parku, jakim można się posłużyć, jest publikacja Zygmunta Celichowskiego, pt. „Ogród zamkowy w Kórniku", wydana przez Bibliotekę Kórnicką (Celichowski, 1906). Praca ta jest opisem dziejów obiektu, zmian, które zostały wprowadzone przez Działyńskich w XIX w., oraz próbą przybliżenia najwartościowszych drzew tam rosnących. Kolejnym nieocenionym źródłem wiedzy jest wielokrotnie wspominana wcześniej praca Konstantego Steckiego i Witolda Kuleszy (1926) stanowiąca pierwszą inwentaryzację parku wraz z mapą nasadzeń, podziałem na sekcje i szczegółowym opisem.

Możliwe jest również sięgnięcie do jeszcze starszych, na szczęście zachowanych, choć co oczywiste przez wzgląd na ich charakter, fragmentarycznych źródeł, jakimi dysponuje Biblioteka Kórnicka. Są to listy, zamówienia, rachunki za rośliny, szkice i notatki z czasów Działyńskich. Materiały te są bardzo bogate (obejmują kilka teczek), co możemy zawdzięczać z jednej strony dawnym właścicielom Kórnika (przejawiającym zamiłowanie do sporządzania i gromadzenia wszelakich spisów i notatek), a z drugiej – bibliotekarzom zaangażowanym w opiekę nad zbiorami kórnickimi. Analizę tych materiałów przeprowadził profesor Stefan Białobok, wieloletni dyrektor kórnickiej jednostki badawczej. Efektem tego była publikacja w „Arboretum Kórnickim" pt. „Historia introdukcji i aklimatyzacji drzew i krzewów" (Białobok, 1960). Praca ta jest nieocenionym źródłem wiedzy, której zebranie wymagało niewątpliwie bardzo wnikliwych i drobiazgowych badań materiałów archiwalnych. Daje możliwość prześledzenia rozwoju kolekcji w XIX w. dzięki datom sprowadzania poszczególnych gatunków do Kórnika i źródłom pochodzenia materiału. Pozwala również prześledzić różne kierunki rozwoju kolekcji Tytusa Działyńskiego i jego syna. Na podstawie zebranych w niej danych oraz innych, również późniejszych źródeł odnoszących się do dat sprowadzania określonych gatunków, można odnieść się do wieku drzew posadzonych w kolekcji. Próbę takiego zestawienia wykonał Tomasz Bojarczuk (1970). Praca ta uzupełnia poprzednią o cenne dane dendrochronologiczne, uzyskane za pomocą wywiertów świdrem Presslera, potwierdza wiek wybranych drzew i rok ich posadzenia w parku. Każdorazowo, gdy w opisach drzew w niniejszym artykule podawany jest ich obwód z roku 1970, dane te oparte są na tej właśnie pracy, podobnie jak i ich wiek.

Wszystkie powyższe źródła (a także szereg innych publikacji) posłużyły do wskazania drzew, które dziś nadal możemy spotkać w kórnickim Arboretum i odnieść się do ich historii. Okazów tych jest z roku na rok coraz mniej. Niniejsze opracowanie nie wyczerpuje tematu i obejmuje tylko wybrane okazy.

Lipy w alei głównej – Aleję lipowo-grabową możemy dostrzec na planie z 1826 r. (ryc. 1). Stanowiła ona granicę ogrodu francuskiego. Rosnące tu okazy lipy drobnolistnej są najstarszymi drzewami Arboretum (ryc. 4). Aleję tę założono prawdopodobnie w latach 1700–1730 (Bojarczuk, 1970). Nie jest ona jednorodna, ponieważ zamarłe z różnych przyczyn drzewa były zastępowane nowymi. Najstarsze mają około 293–305 lat, jak wynika z danych dendrochronologicznych. Obwód największej z lip 50 lat temu wynosił 390 cm, a dwóch lip objętych badaniami odpowiednio 204 i 236 cm. Obecnie obwody siedmiu najstarszych mieszczą się w zakresie 289–398 cm.

Magnolia drzewiasta – *Magnolia acuminata* (L.) L. Gatunek ten był sprowadzany już od 1845 r. przez Tytusa Działyńskiego. Najstarszy egzemplarz (ryc. 5 i 6), który możemy do dziś podziwiać w sekcji nr 13, pochodzi prawdopodobnie z firmy Booth z Hamburga i został sprowadzony w 1852 r. (Białobok, 1960). Jest to drzewo dwupniowe, o wychylonej koronie, obecnie zabezpieczone wiązaniami stabilizującymi. Corocznie kwitnie i wykazuje się stosunkowo dobrą kondycją. Obecnie liczy 166 lat. Obwód określony przez Bugałę (1956) wynosił około 100 cm (podano pierśnicę tylko jednego pnia). W 1970 r. obwody pni wynosiły 129 i 168, a obecnie 170 i 204 cm. Gatunek ten był szczególnie bliski Tytusowi Działyńskiemu, a wzmianki o magnoliach możemy znaleźć między innymi w jego korespondencji z żoną. Duże zainteresowanie tym rodzajem potwierdzają też częste zakupy magnolii. Z rachunków wynika, że do Kórnika sprowadzono około jedenastu gatunków magnolii (Białobok, 1960), jednakże w opisie parku z 1925 r. Stecki i Kulesza wymieniają już tylko magnolię drzewiastą. Najprawdopodobniej warunki klimatyczne nie pozwoliły na sukces uprawy w Kórniku innych gatunków.

Ryc. 4. Aleja Lipowa w 1926 r. (po lewej) i obecnie (po prawej; fot. M. Juszczak)
Fig. 4. Linden avenue, in 1926 (left) and today (right; photo M. Juszczak)

Ryc. 5. Najstarsza magnolia drzewiasta (*Magnolia acuminata*) w 1956 r. (po lewej; fot. W. Bugała) i obecnie (po prawej; fot. K. Nowak)
Fig. 5. The oldest cucumber tree (*Magnolia acuminata*) in 1956 (left; photo W. Bugała) and today (right; photo K. Nowak)

Tulipanowiec amerykański – *Liriodendron tulipifera* L. Pierwsze nasiona tulipanowca Tytus Działyński sprowadził w 1845 r. (Białobok, 1960). Z tamtego okresu możemy do dziś podziwiać drzewo rosnące w sekcji 13 (ryc. 7). Wspominane było również w publikacji z 1926 r., w której autorzy określają obwód tego drzewa na 188 cm (Stecki & Kulesza, 1926). W 1970 r. obwód wynosił 242 cm, a w 2019 r. – 289 cm. Drzewo to niestety kilkukrotnie ucierpiało wskutek gwałtownych burz, które wyłamały znaczną część konarów. Obecnie drzewo to liczy 175 lat i ma szczątkową koronę.

Kłęk kanadyjski – *Gymnocladus dioica* (L.) K.Koch. Z czasów Tytusa i Jana Działyńskich zachowały się dwa drzewa tego gatunku. Jedno z nich rosnące w sekcji 7 (ryc. 8) jest w wieku 180 lat. W 1926 r. jego obwód mierzył 192 cm, w 1970 r. 264 cm, a obecnie 304 cm. Drugie, młodsze, aktualnie w wieku 153 lat, rośnie niedaleko mostu zamkowego przy fosie. W 1970 r. miało obwód 185 cm, a obecnie 238 cm. Co ciekawe, Białobok (1960) podaje rok 1845 jako datę pierwszego sprowadzenia nasion kłęka do Kórnika, a drzewo z sekcji 7 ma starsze pochodzenie (około 1839/1840 r.). Nieścisłość ta może wynikać z jednej strony z fragmentarycznego charakteru danych archiwalnych dotyczących zamówień i zakupów roślin przez Działyńskich, a z drugiej możliwe, że w 1845 r. posadzono egzemplarz już kilkuletni.

Ryc. 6. Magnolia drzewiasta (*Magnolia acuminata*) (fot. K. Nowak)
Fig. 6. Cucumber tree (*Magnolia acuminata*) (photo K. Nowak)

Ryc. 7. Tulipanowiec amerykański (*Liriodendron tulipifera)* w 1926 r. (po lewej) i obecnie (po prawej; fot. K. Broniewska)
Fig. 7. Tulip tree (*Liriodendron tulipifera*) in 1926 (left), today (right; photo K. Broniewska)

Cypryśnik błotny – *Taxodium distichum* (L.) Rich. Gatunek ten był zamawiany przez Działyńskich aż 14 razy. Najstarsze drzewa, które do dziś możemy oglądać w Arboretum, mają około 175 lat i zostały sprowadzone w roku 1845 z niemieckich firm E. Benary w Erfurcie i James Booth w Hamburgu. W opisie z 1926 r. Stecki i Kulesza wymieniają pięć dużych okazów cypryśnika. Cztery z nich przetrwały do naszych czasów, dwa z nich nadal rosną, w przypadku pozostałych dwóch dziś zobaczyć możemy jedynie pozostawione ku pamięci pnie, po tym jak większy z nich został złamany podczas wichury w 2015 r., a drugi zamarł w następnym roku. Najbardziej kojarzonym z Kórnikiem egzemplarzem cypryśnika jest drzewo rosnące w sekcji 17 na bagnistej łące (ryc. 9). W 1926 r. jego obwód wynosił 239 cm, w 1960 r. 355 cm, w 1970 r. 390 cm, a obecnie 515 cm. Drzewo to wytworzyło liczne pneumatofory i, pomimo iż w ostatnich latach nieco ucierpiało od wiatru, jest w dobrej kondycji.

Ryc. 8. Najstarszy kłęk kanadyjski (*Gymnocladus dioica*) (fot. K. Nowak)

Fig. 8. The oldest Kentucky coffee tree (*Gymnocladus dioica*) (photo K. Nowak)

Ryc. 9. Cypryśnik błotny (*Taxodium distichum*) z pneumatoforami w 1926 r. (po lewej) i obecnie (po prawej; fot. K. Broniewska)

Fig. 9. Bald cypress (*Taxodium distichum*) with cypress knees in 1926 (left) and nowadays (right; photo K. Broniewska)

Drugi cypryśnik rośnie nieopodal w sekcji 10, na wyżej położonym terenie (ryc. 10). W 1926 r. jego obwód wynosił około 200 cm (autorzy wymieniają tu dwa egzemplarze). W 1960 r. drzewo to osiągnęło 278 cm obwodu, w 1970 r. 290 cm, a obecnie 397 cm. Egzemplarz ten nie wytworzył licznych pneumatoforów, można dostrzec jedynie pojedyncze i słabo wykształcone. Drzewo, podobnie jak wyżej wspomniane, jest w dobrej kondycji. Oba najstarsze okazy corocznie wytwarzają szyszki, co zostało odnotowane już 60 lat temu (Browicz, 1960).

Przepiękny okaz cypryśnika rósł do niedawna na wilgotnej łące w sekcji 21. W 1926 r. miał obwód 131 cm, w 1960 r. 272 cm, a w 1970 r. 280 cm. Niestety, gwałtowna wieczorna burza 15 sierpnia 2015 r. złamała jego pień na wysokości kilku metrów (ryc. 11), kończąc jego żywot. Drzewo to osiągnęło obwód 482 cm.

Ryc. 10. Cypryśnik błotny (*Taxodium distichum*) z sekcji 10 (fot. K. Broniewska)

Fig. 10. Bald cypress (*Taxodium distichum*) from section 10 (photo K. Broniewska)

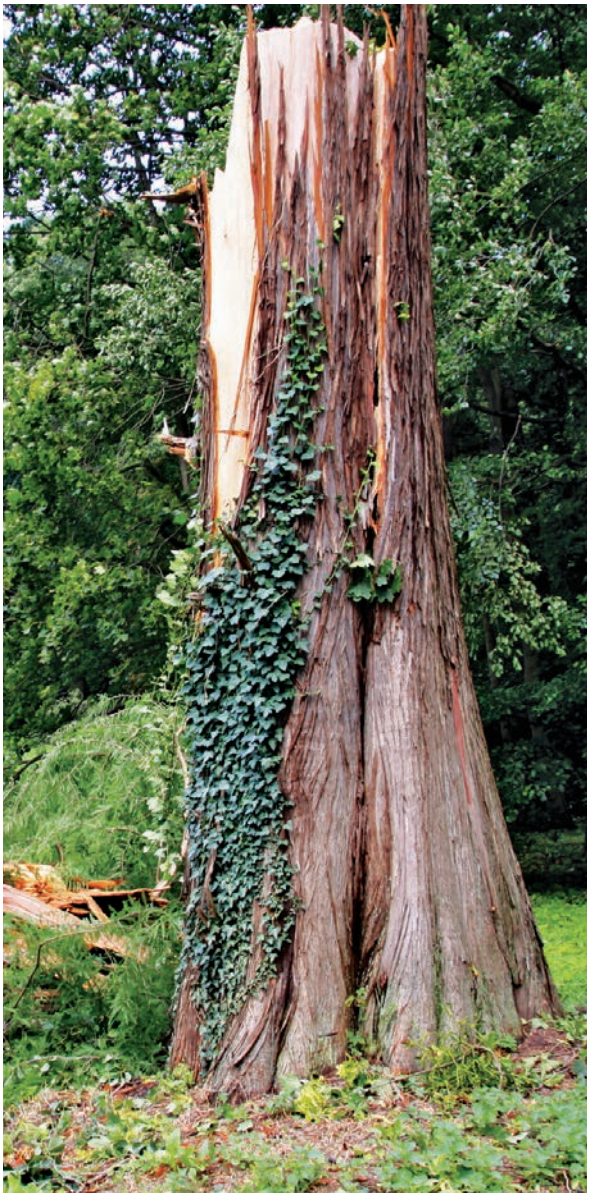

Ryc. 11. Cypryśnik błotny (*Taxodium distichum*) złamany w 2015 r. (fot. K. Nowak)

Fig. 11. Bald cypress (*Taxodium distichum*) broken in 2015 (photo K. Nowak)

Miłorząb dwuklapowy – *Ginkgo biloba* L. Najstarszymi przedstawicielami tego gatunku w Kórniku są trzy drzewa, z których dwa pamiętają jeszcze czasy Działyńskich. Najstarszy jest osobnik żeński rosnący przy wejściu do Arboretum (ryc. 12), w wieku 192 lat, który w 1970 r. miał obwód 273 cm, a obecnie 338 cm. Drzewo to corocznie obradza, a w 2017 r. obserwowano pod nim liczny samosiew. Drugim najstarszym okazem jest egzemplarz męski rosnący w sekcji 13, którego wiek jest określany na 168 lat. Obwód w 1970 r. wynosił 170 cm, obecnie 290 cm. Warte wspomnienia jest również drzewo rosnące poza Arboretum przy wjeździe na podzamcze (ryc. 13). Jest to okaz męski w wieku 138 lat, o obwodzie 267 cm (w 1970 r. 153 cm).

Ryc. 12. Najstarszy miłorząb dwuklapowy (*Ginkgo biloba*), okaz żeński przy wejściu do Arboretum (fot. K. Broniewska)

Fig. 12. The oldest maidenhair tree (*Ginkgo biloba*), female specimen growing near the entrance to the Arboretum (photo K. Broniewska)

Ryc. 13. Miłorząb dwuklapowy (*Ginkgo biloba*), drzewo męskie na podzamczu (fot. K. Broniewska)

Fig. 13. Maidenhair tree (*Ginkgo biloba*), male specimen growing near the Kórnik Castle (photo K. Broniewska)

Orzesznik siedmiolistkowy – *Carya laciniosa* (F.Michx.) G.Don. W Arboretum można spotkać liczne stare drzewa tego gatunku (Chylarecki, 1961). Jedno z nich jest w wieku około 150 lat (ryc. 14), co może potwierdzać jego pochodzenie z partii nasion sprowadzonych do Kórnika w 1872 r. ze szkółek Andrieux Vilmorin. Największy z orzeszników w 1970 r. miał obwód około 150 cm, obecnie 240 cm. Drzewo to jest też zaznaczone na planie z 1926 r.

Żółtnica pomarańczowa – *Maclura pomifera* (Raf.) C.K.Schneid. Przy wejściu do Arboretum w pobliżu fosy rosną dwa stare egzemplarze tego gatunku: okaz żeński od strony południowej (dwupniowy, obwody 138 i 139 cm), a męski od północy (obwód 188 cm). Drzewa te pomimo ubytków w pniu i wychylenia okazu męskiego mają rozwinięte i pełne korony, a ich stan zdrowotny można określić jako dobry. Okaz żeński corocznie obradza, a nasiona są dojrzałe i łatwo kiełkują. Stecki i Kulesza (1926), nazywając ją zadzierżgą, informują o kilkunastu egzemplarzach rosnących w tym miejscu. Autorzy, opierając się na rozmowach z ogrodnikami, wspominają, że gatunek ten owocował w Kórniku tylko raz. Jeśli okazy te pochodzą z nasion sprowadzanych w 1872 r., jak można wnioskować z zachowanych rachunków (Białobok, 1960), to drzewa te osiągnęły już wiek 148 lat, choć niestety nie ma co do tego pewności. Jednakże niewątpliwie kórnickie żółtnice należą do najstarszych w Polsce.

Ryc. 14. Orzesznik siedmiolistkowy (*Carya laciniosa*) (fot. K. Nowak)
Fig. 14. Shellbark hickory (*Carya laciniosa*) (photo K. Nowak)

Spośród wymienionych w opracowaniu sprzed prawie 100 lat drzew i krzewów, które nie zostały jednak tam szerzej opisane, ale ich lokalizacja na planie oraz obecne rozmiary pozwalają z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, że to te same, można wymienić lipę amerykańską (*Tilia americana* L.) rosnącą niedaleko fosy (sekcja 7). Jest to niewysoki egzemplarz o zaledwie około 8 m wysokości i obwodzie 320 cm.

Najstarszym bukiem (*Fagus sylvatica* L.) w Arboretum jest, wymieniany już w zestawieniu z 1926 r., okaz rosnący przy skrzyżowaniu alejek w sekcji 7, którego obwód wynosi obecnie 404 cm. W wielu wcześniejszych opisach parku występuje rozłożysty buk rosnący do niedawna przy fosie zamkowej (Pohl, 1958), którego obwód wynosił w 1925 r. 295 cm, w 1957 r. 430 cm, a 610 cm w ostatnim roku swojego życia, czyli w 2013.

Z czasów Działyńskich pochodzą również rosnące do dziś w parku ozdobne odmiany buka, jak ‘Atropunicea’. Trzy stare drzewa tej odmiany rosną w sekcjach 9, 10 i 13 i widnieją już na planie z 1926 r. Są to drzewa o podobnych wymiarach i zapewne w podobnym wieku. Egzemplarz z sekcji 10 w 1957 r. miał obwód 160 cm, obecnie 289 cm. Okaz z sekcji 9 o obwodzie 186 cm w 1957 r. dziś ma 282 cm, a drzewo z sekcji 13, którego obwód w 1957 r. wynosił 230 cm, obecnie mierzy 280 cm (Pohl, 1958). Białobok (1960) wskazuje rok 1845 jako datę jedynego sprowadzenia tej odmiany do Kórnika, co wskazywać może, że drzewa te mają około 175 lat. Niestety, nie można traktować tej przesłanki jako potwierdzenia wieku.

W sekcji 9 rośnie buk pospolity w odmianie strzępolistnej (*Fagus sylvatica* ‘Asplenifolia’) określanej w historycznych opracowaniach jako f. *heterophylla* (Stecki & Kulesza, 1926) lub var. *laciniata* (Pohl, 1958). Drzewo

to według Pohla (l.c.) może pochodzić z lat 70. XIX w. i obecnie może mieć około 145 lat. W 1957 r. jego obwód wynosił 165 cm, dziś 218 cm.

Największą lipą szerokolistną (*Tilia platyphyllos* L.) rosnącą obecnie w kórnickim parku jest okaz w sekcji 21 (nr inw. 00203-021-001). Jest to drzewo trójpniowe (jeden z pni praktycznie już zamarł), o obwodzie 514 cm. Okaz ten, jak wynika z lokalizacji na planie, zwrócił już uwagę autorów opisu z 1926 r., którzy określili jej obwód na 330 cm.

Na planie z 1926 r. w sekcji 16 (obecnie, bo wówczas miała ona numer 15), w jej zachodniej części widnieją obok siebie dwa drzewa: leszczyna turecka (*Corylus colurna* L.) i strączyn żółty (*Cladrastis kentukea* (Dum. Cours.) Rudd), opisywany wtedy jako niewielkie drzewko. Dziś strączyn jest wielopniowym drzewem o obwodach poszczególnych pni: 175, 170, 150, 103 i 100 cm, a dwupniowa leszczyna ma obwód pni wynoszący 93 i 84 cm i można przypuszczać, że to te same okazy, które oglądano już prawie 100 lat temu (Stecki & Kulesza, 1926).

Inne drzewa, jakie przetrwały od czasów sporządzania pierwszej inwentaryzacji parku w 1926 r., a które dziś nadal możemy znaleźć w Arboretum, to:

- sosna limba (*Pinus cembra* L.) – okaz przy fosie zamkowej, obwód 144 cm;
- orzesznik pięciolistkowy (*Carya ovata* (Mill.) K.Koch) – sekcja 7, obwód 175 cm;
- orzesznik gorzki (*Carya cordiformis* (Wangenh.) K.Koch) – sekcja 10, obwód 212 cm;
- liczne platany (*Platanus* ×*hispanica* Mill. ex Münchh.) – największe to: sekcja 20, obwód 524 cm; sekcja 17, 478 cm; sekcja 13, 495 cm;
- liczne sosny czarne (*Pinus nigra* J.F.Arnold) – największe: sekcja 16, obwód 262 cm; sekcja 30, 257 cm; sekcja 7, 241 cm;
- orzechy czarne (*Juglans nigra* L.) – największy w sekcji 10, obwód 410 cm;
- iglicznie trójcierniowe (*Gleditsia triacanthos* L.) – sekcja 7, obwód 260 cm; forma bezcierniowa sekcja 20, obwód 223 cm; sekcja 18, 228 cm;
- liczne żywotniki olbrzymie (*Thuja plicata* Donn ex D.Don) – m.in. sekcja 7, obwód 213 cm.

W opracowaniach, jakie posłużyły do niniejszego artykułu, znajdujemy też informacje, które mogą zaskakiwać w innych aspektach. W opracowaniu Celichowskiego (1906) czytamy o świerku rosnącym nieopodal biblioteki (czyli przebudowanego pawilonu parkowego), który złamał się podczas burzy na wysokości 5 m, na następnie, po wyłamaniu wierzchołka, zregenerował, wypuszczając kolejne wierzchołki z bocznych gałęzi. Obecnie na łące przy budynku pawilonu również można oglądać świerk o takich cechach, nie jest to jednak to samo drzewo, lecz okaz w wieku około 90 lat, który spotkał podobny los jak jego poprzednika sprzed stu laty.

Arboretum Instytutu Dendrologii Polskiej Akademii Nauk dzięki nietuzinkowym postaciom w swojej historii stanowi niezwykle ciekawy obiekt, zarówno w rozumieniu przyrodniczym czy dendrologicznym, jak i w zakresie analiz historycznych, gdyż materiały w formie notatek i teczek zgromadzone w Bibliotece Kórnickiej PAN mogą jeszcze dostarczyć wielu danych.

Z dendrologicznym pozdrowieniem przedstawiam krótki, dziewięciopunktowy przepis na dobrą kolekcję roślin sporządzony ręką najprawdopodobniej Jana Działyńskiego (ryc. 15) (skan pochodzi z teczki BK4435/2 z zasobów Biblioteki Kórnickiej PAN).

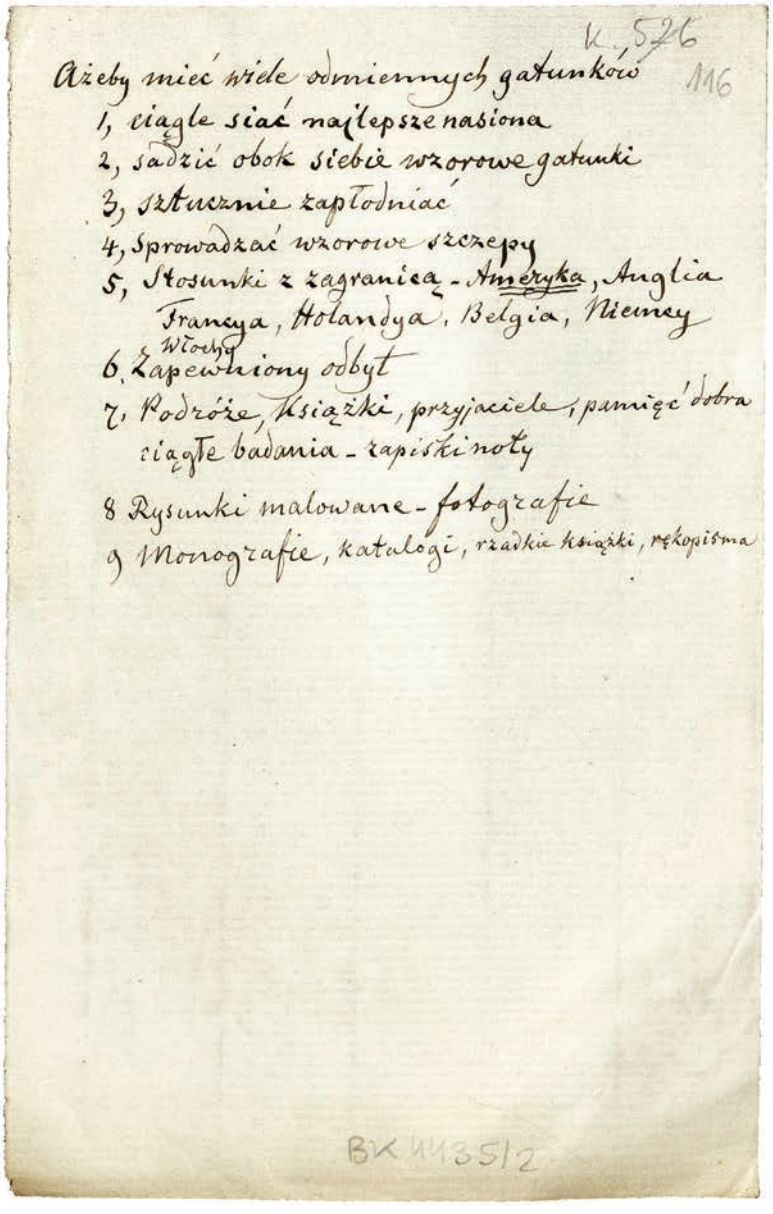

Ryc. 15. Notatka sporządzona ręką (najprawdopodobniej) Jana Działyńskiego (Biblioteka Kórnicka BK4435/2)

Fig. 15. A note most likely by Jan Działyński (Kórnik Library BK4435/2)

Literatura

Białobok S. 1955. Rys historyczny Zakładu Dendrologii i Pomologii w Kórniku oraz ogólna charakterystyka kolekcji drzew i krzewów. Arboretum Kórnickie l:7–30.

Białobok S. 1960. Historia introdukcji i aklimatyzacji drzew i krzewów w Arboretum Kórnickim. Arboretum Kórnickie 5:141–198.

Bojarczuk T. 1970. Wiek niektórych drzew w Arboretum Kórnickim. Arboretum Kórnickie 15:29–45.

Browicz K. 1960. Gatunki z rodziny Taxodiaceae w Arboretum Kórnickim. Arboretum Kórnickie 5:203–224.

Bugała W. 1956. Magnolie w Arboretum Kórnickim i możliwość rozszerzania ich uprawy w Polsce. Arboretum Kórnickie 2:45–77.

Bugała W, Bojarczuk T, Dolatowski J. 1990. Arboretum Kórnickie. Przewodnik. Warszawa–Poznań: PWN.

Celichowski Z. 1906. Ogród zamkowy w Kórniku. Poznań: Biblioteka Kórnicka.

Chylarecki H. 1961. Rodzaj Carya Nutt. i wyniki jego aklimatyzacji w Arboretum Kórnickim. Arboretum Kórnickie 6:73–92

Dolatowski J. 1997a. Dawne plany Arboretum Kórnickiego [The old plans of the Kórnik Arboretum]. Biuletyn Ogrodów Botanicznych, Muzeów i Zbiorów 6:75–84.

Dolatowski J. 1997b. Notatki Jana Działyńskiego na marginesach książek o drzewach. Rocznik Dendrologiczny 45:113–125.

Kąsinowska R. 1998. Zamek w Kórniku. Kórnik: Biblioteka Kórnicka PAN.

Mężyński A. 1987. Jan Działyński 1829–1880. Wrocław: Ossolineum.

Pohl Z. 1958. Buki w Arboretum Kórnickim. Arboretum Kórnickie 3:35–48.

Stecki K, Kulesza W. 1926. Opis parku w Kórniku. Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego l:70–104.

Wróblewski A. 1928. Park w Kórniku. Przegląd Ogrodniczy 3:81–87, 4:105–109.

Wróblewski A. 1936. Historja, charakter i zadania Ogrodów Kórnickich. Wiadomości z Ogrodów Kórnickich 1:1–7.